

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

فرایند شکل‌گیری باور دینی، تقویت و تضعیف آن در قرآن کریم

راهنما: استاد عبدالحسین خسروپناه

مشاور: استاد حمیدرضا شاکرین

محقق: مرتضی مداحی

چکیده

باور دینی، به عنوان پایه و اساس دینداری مؤمنین است. در این پژوهش، ماهیت باور دینی و فرایند شکل گیری و عوامل تقویت و تضعیف آن از دیدگاه قرآن کریم، مورد بررسی قرار گرفته است. چیستی باور دینی بعنوان اولین بحث تحلیل شده و اقوال مختلف بررسی و نقد شده است. سپس منابعی که می توان باور دینی را از آن استنباط کرد، مورد بحث قرار گرفته است. عقل، نقل و فطرت پاك انسانی از جمله منابع باورهای دینی هستند که مورد بحث و بررسی قرار گرفته و ایمان تقلیدی و حدود تحقیق در باورهای دینی بررسی شده اند. فرایند شکل گیری باور دینی در کودکانی که در جامعه دینی رشد می کنند و در بزرگسالانی با باورهای جدیدی روبرو می شوند نیز، مورد بررسی قرار گرفته است. در بین بزرگسالان دعوت بیرونی و غفلت زدایی درونی، علم آموزی، جدال با تعصبات و باورهای پیشین در صورت وجود آنها و شکل گیری شبکه باورهای دینی و تلاش برای پاسخ به شبهات و سواها به عنوان فرایند شکل گیری باورهای دینی ذکر شده است. و در نهایت موانع شکل گیری باورهای دینی و عوامل تقویت و تضعیف آن از دیدگاه قرآن کریم مورد بحث قرار گرفته که از جمله به جهل، تعصب، استکبار، حسد به عنوان موانع و تبعیت از جاهلان، خرافه گرایی، گناه و استغنا به عنوان عوامل تضعیف و همچنین تفکر و سیر در ارض و آیات الهی و پرسش از سوالات و عمل صالح و استمداد از خداوند و ذکر به عنوان عوامل تقویت اشاره شده است. روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی تفسیری بوده و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای بوده که از نتایج تحقیقات روانشناختی نیز کمک گرفته شده است.

فهرست مطالب

۱	چکیده.....
۶	مقدمه:.....
۶	اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۶	پیشینه تحقیق:.....
۷	سوالات تحقیق.....
۸	روش تحقیق.....
۸	فرضیه‌های تحقیق.....
۸	ساختار تحقیق.....
۱۰	فصل اول:.....
۱۰	کلیات؛ ماهیت، حدود و ویژگیهای باورهای دینی.....
۱۱	گفتار اول: ماهیت باور دینی.....
۱۱	چیستی باور دینی:.....
۱۱	۱. معنای لغوی باور.....
۱۱	۲. ایمان در لغت:.....
۱۲	۳. دین در لغت:.....
۱۲	واژه دین در قرآن.....
۱۴	۵. چیستی باور دینی و ماهیت ایمان.....
۱۴	دیدگاهها درباره ماهیت ایمان:.....
۱۴	۱. دیدگاه برخی فلاسفه و ملاصدرا:.....
۱۷	دیدگاه خوارج:.....
۱۸	دیدگاه معتزله:.....
۱۹	۴. دیدگاه اشاعره:.....
۱۹	دیدگاه کرامیه:.....
۲۰	دیدگاه علامه طباطبائی:.....
۲۱	دیدگاه برخی از علمای شیعه و شاگردان علامه طباطبائی و نظر مختار:.....
۲۵	رابطه اسلام با ایمان.....
۲۸	گفتار دوم: حدود و تکامل پذیری باورهای دینی.....
۲۸	۱. حد لازم و نصاب باورهای دینی.....
۲۹	۲. تکامل پذیری باور دینی.....
۳۴	گفتار سوم: متعلق باورهای دینی.....
۳۴	متعلق باور دینی در قرآن کریم.....

۳۶ مراد از ایمان به غیب و ایمان به کتب پیامبران الهی
۳۷ انحصار متعلق ایمان در امور یاد شده در قرآن کریم
۴۲ جمع بندی:
۴۳ فصل دوم:
۴۳ فرایند تحصیل باورهای دینی
۴۴ گفتار اول: منابع و ابزار کشف باورهای دینی
۴۴ ۱. عقل و باورهای دینی
۴۴ عقل در قرآن کریم
۴۸ ۲. فطرت انسانی و باورهای دینی
۵۰ تعریف لغوی فطرت
۵۱ تعریف اصطلاحی
۵۱ تفاوت فطرت با عقل، و غریزه:
۵۳ ۳. متون دین یا ادله نقلی
۵۳ نقل یکی از منابع دین
۵۴ جایگاه آموزه‌های نقلی در باورها
۵۴ جایگاه قرآن کریم در باورهای اعتقادی
۵۷ جایگاه اخبار و روایات در باورها
۵۸ شنیدن بدون واسطه از امام معصوم (علیه السلام)
۵۹ اخبار نقل شده از معصومین
۶۲ بررسی حجیت اخبار آحاد در باورها
۶۲ دیدگاه اول:
۶۴ دیدگاه دوم:
۶۶ جایگاه تقلید در باورهای دینی
۶۶ تعریف تقلید:
۶۷ جایگاه تقلید در قرآن کریم
۷۱ تقلید در اصول دین یا اعتقادات
۷۱ ۱. دیدگاه قائل به عدم جواز تقلید
۷۴ ۲. دیدگاه قائل به جواز تقلید
۷۶ ۳. دیدگاه قائل به وجوب تقلید
۸۱ نتیجه
۸۲ گفتار دوم: حداقلهای جستجو و تحقیق در باور دینی؛ معرفت لازم و کافی در باور دینی
۸۴ لزوم تحصیل یقین منطقی
۸۹ گفتار سوم: شکل‌گیری و چگونگی تغییر باورهای دینی
۸۹ شکل‌گیری اولیه باور؛ مبدأ تکوین باورهای دینی

۹۰.....	۱. شکل گیری باور دینی در کودکان و نوجوانان در جامعه دینی
۹۰.....	نقش محوری فطرت در شکل گیری ایمان نونهالان
۹۱.....	فطرت دانش است یا گرایش
۹۲.....	ویژگیهای امور فطری
۹۲.....	قلمرو فطرت
۹۶.....	مرحله اول از بدو تولد تا حدود ۲ سالگی
۹۸.....	مرحله دوم از سن ۲ تا ۷ سالگی
۱۰۲.....	مرحله سوم از هفت سالگی تا ۱۲ سالگی
۱۰۴.....	مرحله سوم نوجوانی ۱۲ تا ۱۸ سالگی
۱۰۷.....	۲. شکل گیری باور دینی در بزرگسالان
۱۰۷.....	نقش محوری عقل در پذیرش باور دینی در بزرگسالان
۱۰۷.....	عقل ابزاری و عقل منبعی
۱۰۹.....	تفاوت عقل با بنای عقلا
۱۱۰.....	حدود عقل در باورهای دینی
۱۱۲.....	۱. غفلت زدایی از طریق دعوت انبیا:
۱۱۴.....	۲. ندای فطرت درونی با دیدن نشانه‌های الهی
۱۱۵.....	۳. گرفتاریها و مشقات:
۱۱۶.....	تغییر باورها
۱۱۹.....	شکل گیری شبکه باورهای همساز
۱۲۱.....	پاسخگویی به سوالات و جبهه گیری در برابر شبهات
۱۲۶.....	فصل سوم: موانع شکل گیری، عوامل تقویت و تضعیف باورهای دینی
۱۲۷.....	گفتار اول: موانع شکل گیری
۱۲۷.....	موانع معرفتی
۱۲۷.....	۱. جهل
۱۲۸.....	تبعیت از ظن و گمان
۱۲۹.....	۳. بعید دانستن پیام و پیام آوری رسولان
۱۳۰.....	موانع غیر معرفتی
۱۳۰.....	۱. جهالت عملی
۱۳۲.....	۲. غفلت
۱۳۲.....	خودخواهی و استبداد
۱۳۳.....	۴. تعصب به پیروی از پیشینیان و سنتهای باطل
۱۳۴.....	۵. استکبار
۱۳۵.....	۶. حسد
۱۳۶.....	۷. دنیا گرایی
۱۳۷.....	۸. تبعیت از سرآمدان

۱۳۸	۹. تبعیت از هوی و هوس.....
۱۳۹	۱۰. تبعیت از شیطان
۱۴۰	گفتار دوم: عوامل تضعیف باورهای دینی:.....
۱۴۰	عوامل معرفتی.....
۱۴۰	۱. تبعیت از روشنفکر نمایان:.....
۱۴۰	انفعال در برابر خرافات و انحرافات.....
۱۴۱	دوری از عالمان
۱۴۲	عوامل غیر معرفتی.....
۱۴۲	۱. گناه
۱۴۳	۲. احساس استغناء
۱۴۴	۳. سستی و عدم مقاوت در برابر سختیها و گرفتاری.....
۱۴۵	۴. شك و تزلزل
۱۴۶	گفتار سوم: عوامل تقویت باورهای دینی:.....
۱۴۶	عوامل معرفتی.....
۱۴۶	۱. تفکر در آیات الهی
۱۴۷	تبادل نظر و تعلیم تفصیلی.....
۱۴۸	۳. سؤال درباره شبهات
۱۴۸	عوامل غیر معرفتی.....
۱۴۸	۱. عمل صالح و ایمان ابتدایی موجب ایمان و هدایت ثانوی.....
۱۴۹	۲. تحقق وعده الهی
۱۴۹	۳. شنیدن آیات الهی یا دیدن آنها.....
۱۵۰	۴. استمداد از خداوند
۱۵۰	۵. ذکر
۱۵۱	خاتمه و نتیجه گیری.....
۱۵۳	فهرست منابع:.....

مقدمه:

اهمیت و ضرورت تحقیق

باور دینی، نقطه محوری دین و شالوده و اساس دینداری است. اگر دین را شامل سه بخش عمده اخلاق، احکام و باورهای دینی بدانیم بدون شك دو قسم اول متکی به قسم سوم بوده و بقای آنها در بقای باورهای دینی است. استقامت در دین داری در برابر هجوم دشمن درون و بیرون، مبتنی بر تقویت باور دینی و کاستی در عمل کردن به اوامر دینی نیز، حاکی از ضعف باور دینی است. در این تحقیق ابتدا به چستی باور دینی و سپس به نحوه شکل گیری و عوامل تقویت و تضعیف آن از دیدگاه قرآن کریم پرداخته شده است.

بررسی ماهیت باور دینی از این جهت اهمیت دارد که ایمان از مهمترین مفاهیم دینی و قرآنی و اولین دعوت پیامبران است و از سویی برخی از تکفیرها و اتهامها به شرك، به خاطر نداشتن درك صحیح از ماهیت ایمان است. کشف زوایای فرایند شکل گیری باور دینی ما را در جهت کشف نقاط ضعف و تقویت باورها در جامعه کمک کرده و با شناخت عوامل تقویت و تضعیف باور دینی می توان دینداران را راهنمایی و عوامل تضعیف را در فرد و جامعه شناسایی کرد. شناخت منابع و روند شکل گیری باورهای دینی در پاسخ به دیدگاههای تجربه گرایان از جمله روان شناسان و جامعه شناسان درباره مبدأ شکل گیری باورهای دینی نیز مفید خواهد بود.

پیشینه تحقیق:

در جستجویی که انجام شد، اثری که مستقیماً به موضوع مورد نظر ما بپردازد یافت نشد. اما در بین آثاری که به بخشهایی از موضوع مورد نظر ما پرداخته یا از جهاتی دیگر آن را بررسی کرده اند به چند اثر اشاره می شود:

۱. مفهوم ایمان در قرآن کریم، مسعود آذربایجانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، قم ۱۳۷۹. شماره ۱۲۹.

این تحقیق که در پنج فصل ارائه شده است به بررسی مفهوم ایمان از دیدگاه قرآن کریم پرداخته است. در این پژوهش به دو مسئله عمده ماهیت ایمان در تاریخ کلام اسلامی از دیدگاه فرق مختلف و نیز مولفه های ایمان پرداخته شده است. و فصل چهارم این پژوهش که بخش عمده آن است مسائلی مانند مبتنی بودن بر معرفت، مقتضی عمل بودن ایمان، فراتر از اسلام بودن آن، و قابلیت زیاده و نقصان در ایمان و متعلقات ایمان، بررسی شده است. این پژوهش در جای خود مفید است اما به مسائلی که

موضوع محوری تحقیق فعلی ما است نپرداخته از جمله به فرایند شکل گیری و نیز منابع باور دینی و همچنین عوامل تقویت و تضعیف آن.

۲. مفهوم ایمان در کلام اسلامی، توشی هیکو ایزوتسو، ترجمه زهرا پورسینا، انتشارات سروش، تهران ۱۳۷۸.

ایزوتسو، اسلام شناس ژاپنی در این کتاب ایمان را از دیدگاه فرق کلامی اسلامی، بررسی کرده و ما نیز از این کتاب بهره بردیم. اما تنها به بخشی از تحقیق مورد نظر ما یعنی بحث ماهیت ایمان، پرداخته است.

۳. نظریه ایمان در عرصه کلام و قرآن، محسن جوادی، انتشارات معارف، قم ۱۳۷۶.

آقای محسن جوادی در کتاب نظریه ایمان، ماهیت ایمان را در کلام مسیحی و اسلامی بررسی کرده و علاوه بر آن به بحثهایی مانند رابطه اسلام و ایمان، ایمان مقلد، افزایش پذیری ایمان، ضرورت نیاز به دلیل در اصول دین، ایمان از دیدگاه قرآن کریم، و در مباحث پایانی کتاب فواید ایمان و درجات ایمان و مؤمن را مورد بحث قرار داده است. چنانکه در این گزارش بسیار مختصر بیان شد موضوع اصلی این کتاب ایمان و باور دینی است. اما ما را بی نیاز از پژوهش حاضر نمی کند زیرا به بسیاری از بحثهای مورد نظر ما نپرداخته است بحثهایی مانند منابع ایمان، شکل گیری آن و نیز عوامل تقویت و تضعیف آن.

۴. بررسی تحول ایمان به خدا در دوره کودکی، نوجوانی و آغاز جوانی: رویکردی روان شناختی - دینی، نودزی، محمود رساله دوره دکتری، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، قم ۱۳۸۹. شماره ۷۵۹.

این پژوهش را می توان نزدیکترین تحقیق به موضوع و مباحث مورد نظر ما دانست که نحوه شکل گیری باور دینی را از دیدگاه روانشناختی و تربیتی مورد نظر قرار داده، اما نیاز به پژوهش فعلی نیز سر جای خود باقی است. زیرا این تحقیق اولاً برخی از مباحث مورد نظر ما را پوشش نداده است از جمله ماهیت ایمان، منابع آن، جایگاه تقلید یا تحقیق در باورهای دینی، و عوامل تقویت و تضعیف آن و ثانیاً این پژوهش از دیدگاه روانشناختی و تربیتی است و برخی نظریات دانشمندان غربی را مطرح کرده و رویکرد ما قرآنی و روایی است.

سوالات تحقیق

آنچه که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته چند مسئله است:

پرسش اصلی:

۱. باور دینی چگونه شکل می‌گیرد و عوامل تقویت و تضعیف آن کدامند؟

سوالات فرعی:

۱. ماهیت باور دینی چیست؟ و منابع آن کدام است؟

۲. آیا تقلید در باورهای دینی راه دارد؟

۳. نقش عقل و نقل در فرایند شکل‌گیری چگونه است؟

۴. آیا فرایند شکل‌گیری باور به لحاظ رشد سنی متغیر است؟

۵. فطرت انسانی چه نقشی در پذیرش باورها دارد؟

۶. موانع شکل‌گیری باورهای دینی کدام است؟

۷. عوامل تقویت باورهای دینی چیست؟

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه‌ای بوده و از نرم افزارهای علمی سازمان نور از جمله نرم افزار جامع التفاسیر، نرم افزار حکمت و کتابخانه کلام اسلامی نیز بهره گرفته شده است. البته برخی داده‌های علوم تربیتی و روانشناختی و نتایج بدست آمده از تحقیقات محققان اسلامی نیز مورد استفاده واقع شده است.

فرضیه‌های تحقیق

باور دینی عبارت متکی بر معرفت و مستلزم پذیرش قلبی است و عقل و نقل و فطرت پاك نقشی اساسی در شکل‌گیری آن دارند. علم و معرفت و داشتن قلبی سلیم و به دور از شقاوت نقش اساسی در شکل‌گیری باور دینی داشته و عمل صالح و عبادت از مهمترین عوامل تقویت‌کننده باورهای دینی هستند. حق‌پذیری، یا حق‌گریزی در بین بزرگسالان از عمده عوامل قبول یا نکول باورهای دینی است. عمل صالح، ذکر، تعلم از عوامل تقویت و گناه، غفلت و خرافه‌گرایی از جمله عوامل تضعیف باورهای دینی هستند.

ساختار تحقیق

این تحقیق در سه فصل و نه گفتار تدوین شده است. فصل اول در سه گفتار است که در آن به ماهیت باورهای دینی حدود و تکامل‌پذیری آن و متعلق باور دینی پرداخته شده است. فصل دوم نیز در سه گفتار تنظیم شده که به منابع و ابزار تحصیل و حداقلهای تحقیق در باورها و فرایند شکل‌گیری آن

می‌پردازد و در فصل سوم که در سه گفتار تنظیم شده به موانع شکل‌گیری باورهای دینی و نیز عوامل تضعیف و تقویت باورهای دینی پرداخته شده است.